

Zerdüşti Kutsal Metinlerinde Ahiret Tasavvuru*

Öz: Günümüz bulguları açısından değerlendirildiğinde sistematik bir ahiret hayatı sunan en eski materyaller Zerdüştilik içerisinde bulunmaktadır. Söz konusu ahiret hayatı insanın bu dünyada yaptıkları ile şekillenmekte ve dünya hayatı sonrası ödül ve ceza içermektedir. Uhrevi ödül, dönemin yaşayışına uygun olarak, en güzel yiyecekler ve zevkler ile bezenmiştir. Ceza ise bunun aksine türlü işkence ve eziyetlere maruz kalma olarak tasavvur edilmiştir. Zerdüştiliğin en eski kutsal metinlerindeki imalara dayanarak daha sonraki dini metinler içerisinde geliştirilen Zerdüşti düalizmi de ahiret inancına ve doktorinlerine yön vermektedir. Zerdüşti kutsal metinleri daha önceki inançlarda görülmeyen bir husus olarak cismani bir haşır, cennet ve cehennem tahayyül etmiştir. Araştırmamızın amacı, milattan önce iki binli yıllara uzanan Zerdüşti ahiret inancının sistematik yapısını kendi materyallerini temel alarak gözler önüne sermektir. Burada, günümüze ulaşan en eski yazılı kaynakların yanı sıra kutsal olarak değerlendirilebilecek en son kaynaklar da dikkate alınmakta; bu kaynaklardaki ahiret inancına dayalı hususlar konu bazlı tasnif edilerek karşılaştırmalı bir şekilde aktarılmakta ve değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Zerdüştilik, Ahiret, Yargılama, Şarkı Evi, Yalan Evi.

Afterlife Thought in Zoroastrian Sacred Text

Abstract: In terms of today's findings, the oldest materials presenting a systematic afterlife exist in Zoroastrianism. The afterlife is shaped by what people do in this world and it includes reward and punishment post world life. Ethereal award is decorated with the most beautiful food and tastes in accordance with the life of the period. On the contrary, the punishment was conceived as being exposed to all kinds of torture and torment. Zoroastrian dualism, which was developed in later religious texts based on the implication of the oldest sacred texts of Zoroastrianism, gives direction to the beliefs and doctrines of the Hereafter. The Zoroastrian sacred texts envisioned a material hashr, heaven and hell as a matter not seen in previous beliefs. The purpose of our study is to reveal the systematic structure of the belief in the Zoroastrian hereafter, which dates back to the two thousand years before Christ, based on its own materials. In our research, besides the oldest written sources that have survived to date, the latest sources that can be evaluated as sacred are taken into consideration, and matters based on the belief in the hereafter in these sources are classified in a comparative way.

Keywords: Zoroastrianism, Hereafter, Judgment, House of Song, House of Falsehood.

Nevfel
AKYAR

Süleyman
SAYAR

* Bu makale Dr. Öğr. Üyesi Süleyman SAYAR'ın danışmanlığında hazırlanmış "Zerdüştilikte Ahiret İnancı ve Cenaze Törenleri" (U. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2018) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

E-Posta: nevfelakyar@gmail.com - ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2712-7576>

*** Dr. Öğr. Üyesi, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Dinler Tarihi Anabilim Dalı.

E-Posta: ssayar1956@hotmail.com - ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1051-6724>

Giriş

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ın karakteristik bir özelliği olan âhîret inancı Zerdüştiliğin de olmazsa olmaz unsurlarındandır. Bu dinlerin yayıldığı bölgenin çok uzağında olmasa da gözlerden uzak kalmış olması, muhtemelen Zerdüştiliğin söz konusu inancının XVIII. yüzyıla kadar göz ardı edilmesine yol açmıştır. Günümüzde özgür irade, ilahî yargı, ilahî adalet, kıyamet, haşir, cennet ve cehennem gibi inanç unsurları ve hatırlarda kalıcı cenaze merasim ve uygulamaları ile dikkat çeken Zerdüştilik, Gatalar'da¹ da bahsi geçen modern âhîret tasavvuru ile çağdaşı inançların önünde yer almaktadır.

Çalışmamızda en eski yazılı kaynak olarak ele alınabilecek olan Zerdüştiliğin kutsal kitabı Avesta,² hepsi bir anda derlenmiş bir kitap değildir. Aksine; sözlü olarak gelen bölümlerin zamanla yazıya geçirilerek farklı zamanlarda birbirlerine eklendiği araştırmacılar tarafından değerlendirilmektedir.³ Avesta'yı Gatalar ve Genç Avesta⁴ olarak iki kısma ayırmak mümkündür.⁵ Genç Avesta olarak ifade edilen (Gatalar dışındaki) bölümler: Yesna, Yeşt, Vendidad, Vispered ve Khorde Avesta'dan oluşmaktadır.⁶

- 1 Avesta'nın Yesna bölümündeki 238 kıtalık 17 ilahiden (Yesna 27.13, 28-34, 43-51, 53) oluşan ve diğer Avesta metinlerinden fonetik olarak ayrıışan pasajlar, Gatalar olarak isimlendirilmektedir. Kısa fakat karmaşık ve muğlak cümlelerden oluşan bu kısımlar "Gatik" olarak tabir edilen, Hindu kutsal kitabı Vedalar'a (Vedik metinlere) fonetik akrabalığı dilbilimciler tarafından kabul edilmiş bir dil kullanmakta ve M.Ö. 2000 - 1000 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Kelime çeşitliliği açısından kırsal (pastoral) bir tarza sahip olan bu metinler Zerdüş't'e ya da yakın müritlerine dayandırılmaktadır. Bkz. Martin Haugh, *The Sacred Language, Writings and Religion of the Parsis*, ed. E. W. West, 2nd Edition, (London: Trübner & Co., Ludgate Hill., 1878), 170-74; James Hope Moulton, *Early Religious Poetry of Persia* (Cambridge: Cambridge University Press, 1911), 9; Mehmet Alıcı, *Kadim İnan'da Din: Monoteizmden Düalizme Mecûsi Tanrı Anlayışı*, 1. Baskı, (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2012), 17-19; Haşim Rezi, *Zerdüş Hayat Zaman Mekân*, çev. Erkan Çardakçı (İstanbul: Avesta Yayınları, 2014), 15-16; Mary Boyce, *Textual Sources for the Study of Zoroastrianism* (Chicago: The University of Chicago Press, 1990), 1; Almut Hintze, "Zarathustra's Time and Homeland: Linguistic Perspectives," *The Wiley Blackwell Companion to Zoroastrianism* içinde, ed. Michael Stausberg vd. (Chichester: John Wiley & Sons, Ltd., 2015), 32.
- 2 Avesta'nın "Upastakava" kelimesinden türediği düşünülmele beraber kelime, Pehlevî dilinde Abestak/Apastak Farsçada ise "Avista" olarak geçmektedir. Bkz. Alıcı, *Kadim İnan'da Din*, 89.
- 3 Maneckji Nusservanji Dhalla, *Zoroastrian Theology From The Earliest Times to the Present Day* (New York, 1914), 77-78, 119-120.
- 4 James Darmesteter, çev., "The Zend-Avesta Part I The Vendidad," *The Sacred Books Of the East* içinde, c. 4, (Oxford: Clarendon Press, 1880), 1-237; James Darmesteter, çev., "The Zend-Avesta Part II," *The Sacred Books of the East* içinde, c. 23, (Oxford: Clarendon Press, 1882), 1-381; L. H. Mills, çev., "The Zend-Avesta Part III," *The Sacred Books of the East* içinde, c. 31, (Oxford: Clarendon Press, 1887), 1-400.
- 5 Boyce, *Textual Sources*, 1.
- 6 Boyce, 2-4; Alıcı, *Kadim İnan'da Din*, 92-93.

Avesta haricinde M.S. VI.-X. yüzyıllar arasında Pehlevî dilinde kaleme alınmış olan Dinkerd, Bundehişn, Dadistan-ı Dînî, Saddar Bundehesh, Ardâvirâfnâme, Minug-i Khired, Wizîdagihâ-i Zâdspram, Pehlevî Rivâyât ve Şayes na Şayest gibi eserler çalışmamızın diğer kaynaklarını oluşturmaktadır.⁷ Ayrıca kralların ve devlet adamlarının yazdırdığı kitabeler de yararlanılacak kaynaklarımız arasındadır.

Zerdüştiliğin en eski metinleri olan Gatalar'ın, ölüm sonrası ödül ve ceza kavramlarını ilk defa tam mânâsıyla ifade eden yazılı metinler olduğu düşünülmektedir.⁸ Söz konusu âhiret inancı Aryanlara has bazı yaratılış teorileri ile birlikte anlamlı hale gelmektedir.⁹ Eliade, eski dine ait kavramları Zerdüş'tün yargı, ceza ve mükâfat gibi unsular ekleyerek zenginleştirdiğini iddia etmektedir.¹⁰ Kendine has düalist teolojiye¹¹ sahip olan Zerdüştilik, insanlara kozmik dünyanın sonunda iyi olan tarafın galip geleceğini inancını aşılama ve ilahî mahkeme, ödül ve ceza gibi kavramları eskatolojisinde önemli bir yere oturtmaktadır.¹²

Zerdüştiler dünyada doğru işler yapan kişilerin ruhlarının âhirette ödüllendirileceğine, kötü işler yapanların ruhlarının ise cezalandırılacağına inanmaktadırlar. Neticede iyilik zafer kazanacak kötülük ise yok edilecektir.¹³ Bu nedenle iman ve amel Zerdüştiliğin kurtuluş doktrininde önemli iki unsuru oluşturmaktadır. Doğru ile yanlış kişinin kendi seçimine veren özgür irade inancı, Zerdüşti ahlak sisteminin temelini oluşturmada ve iman ile amel arasında sıkı bir bağlantı kur-

7 Tahsin Yazıcı ve Mürsel Öztürk, "İran," *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Ankara: Diyanet Vakfı, 2000), 414; Boyce, *Textual Sources*, 4-5.

8 Gerald Messadie, *Şeytanın Genel Tarihi*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 1998), 130; Shaul Shaked, "Eschatology i. In Zoroastrianism and Zoroastrian Influence," *Encyclopædia Iranica* içinde (New York: Eisenbrauns Inc., 1998), 565-69.

9 Shaked, "Eschatology i. In Zoroastrianism and Zoroastrian Influence," 565-69.

10 Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berktaş, c. 1, (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2003), 384.

11 İlahi metinlerde ikiz olarak tanımlanan tanrısal karşıt iki gücün ezeli mücadelesinden oluşan dünya merkezli evren fikri, Zerdüştiliğin kozmogoni ve eskatoloji doktrinlerini oluşturan temel inanç akideleridir. Zerdüş'tün Gatalar'ında tam anlamıyla yer almamasına rağmen söz konusu düalist teoloji Zerdüştiliğin günümüzdeki bütün inanç ve uygulamalarında iyice yer ettiği gibi âhiret inancına da önemli etkileri olmuş yegâne faktör konumundadır. James Hope Moulton, "The Zoroastrian Conception of a Future Life," *Journal of The Transactions of the Victoria Institute* 47 (1915): 236-37.

12 Shaked, "Eschatology i. In Zoroastrianism and Zoroastrian Influence." 8/6: 565-569

13 A. V. Williams Jackson, "The Ancient Persian Doctrine of a Future Life," *The Biblical World* 8, sy 2 (1896): 149-50.

maktadır.¹⁴ Zerdüşt'ün dünyadaki görevi insanın doğruyu seçmesine rehberlik etmek ve onu karanlık ve kötülükten kurtarıp sonsuz kurtuluşa erdirmektir.¹⁵

A. Ölümünden Sonra Ruhun Durumu

Avesta'ya göre insan, manevî (Mainyu) ve maddî (Gaetha) olmak üzere iki temel unsurdan oluşmaktadır. İnsanın maddî bileşeni vücut (tanu, ten) ölümlü iken manevî tarafı ölümsüzdür.¹⁶ Avesta'ya göre beş manevî bileşen bulunmaktadır.¹⁷ Bunlar insanın doğumu ile bedene yerleşen, hayat veren ve ölüm ile son bulan can (ahu), Ahura Mazda (Ohrmazd) tarafından insanın içine yerleştirilmiş iyi ve kötüyü ayırt etme yetisi olan vicdan (daena), akıl ve mantık yeteneğini yöneten algı, anlayış veya duyu (baodha), insanın yaptıklarının bütün sorumluluğunu üstlenip ceza ve mükâfatı hak eden yeti olan ruh (Ph. Urvan, Far. Ravan) ve Fereh-veşidir (Ph. Ferevehr, Far. Ferveher).¹⁸ Pehlevî metinlere göre ise insanın manevî yönü can (jan), ruh (urvan), koruyucu ruh (farohar) ve bilinç (bod) olarak dört temel elementten oluşmaktadır. Bunlara ilaveten diğer manevî güçler muhake-me (akho), zekâ (khar), akıl (vir), hafıza (hosh), din (dino) ve vicdan (vakş) olarak ifade edilmektedir.¹⁹

Daha çok, kişinin dünyada yaptıklarının hesap verilebilirliği yönünde referans-lar içeren Gatalardan ölüm sonrası ruhun durumu hakkında tam bir bilgi almak mümkün değildir.²⁰ Ancak, diğer kutsal metinlere göre bir kişi öldüğünde ruhu ilahî yolculuğa başlayacağı dördüncü günün sabahına kadar dünyada kalır. Bu inanış Zerdüştîlik öncesi kadim bir külte dayanmaktadır.²¹ Zerdüştî kutsal me-

14 Dina G. McIntyre, "Zarathushtra's Paradise, In this World and the Next," erişim 10 Şubat 2018, <http://www.zoroastrian.org.uk/vohuman/Article/Zarathushtras%20Paradise.htm>.

15 Jal Dastur Cursetji Pavry, *Zoroastrian Doctrine of a Future Life from Death to The Individual Judgment* (New York: AMS Press, 1926), 1-2.

16 K. E. Eduljee, "Zoroastrianism After Life, Zoroastrian Funeral Customs & Death Ceremonies," erişim 15 Ekim 2017, <https://heritageinstitute.com/zoroastrianism/death/index.htm>.

17 Jivanji Jamshedji Modi, "The Belief about the Future of the Soul among the Ancient Egyptians and Iranians," içinde *Asiatic Papers*, c. 1, (Bombay: Bombay Education Society's Press, 1905), 138.

18 Yesna 26/4-6; Yeşt 13/149; Nimet Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2012), 192-93; Maganlal Amritlal Buch, *Zoroastrian Ethics* (Baroda: Mission Press, 1919), 41-42.

19 Maganlal Amritlal Buch, *Zoroastrian Ethics* (Baroda: Mission Press, 1919), 42.

20 Jackson, "The Ancient Persian Doctrine of a Future Life," 153.

21 Mary Boyce, *A History of Zoroastrianism I* (Leiden: Brill, 1975), 113-14.

tinlerinde bu durum dürüst kişinin ruhu ile günahkâr kişinin ruhu olarak iki ayrı açıdan işlenmektedir.²²

Pehlevî metinler, ruhu bu üç gün ve üç gecede yalnız ve çaresiz olarak tasvir etmektedir. Bu nedenle ölen kişinin ruhunun melek Surûş (Av. Sraoşa, Ph. Sroş)²³ tarafından iblislere karşı korunması için birtakım ritüeller yapılması gerekmektedir.²⁴ Pehlevî metinler bu durumdaki ruhu yeni doğmuş bir bebeğe, kurtlar karşısındaki bir kuzuya veya yolunu kaybetmiş bir gezgine benzetmektedir. Yeni ölmüş bir kişinin ruhu da uhrevi âlemde aynı şekilde kötü iblislerin saldırılarına açık ve korunmaya muhtaçtır.²⁵ Ruh ilk üç gece cesedin yanında oturarak ve tekrar onun bedeninin içine girme arzusuyla Gatalar'dan dualar okuyarak bekler. Bu süre zarfında dünyada yaptıklarını müşahade eder.²⁶

Dürüst kişinin ruhu dünyadaki güzel anılarını izlerken günahkâr kişi ona üzüntü verecek kötü anlarına şahit olur.²⁷ Avesta ile Pehlevî metinler ilk üç gece ile ilgili olarak genelde mutabıktır. Ancak, Pehlevî Rivayat ve Dadestan-ı Dîni'de iyi kişinin ruhunun ona beyaz kıyafet giyinmiş olarak görüldüğü²⁸ ve Dadestan-ı Dîni'de ayrıca ölen kişinin iyilik ve kötülüklerini izlediği, bu süre zarfında yargı-

22 Mary Boyce, "Death (1)," *Encyclopædia Iranica* içinde (New York: Eisenbrauns Inc., 1994), 179-81.

23 Avesta öncesi Ari/Aryan inanışlardaki çoğu tanrısal figür daha sonra tekrar Zerdüşti inanışta yer bulmuşsa da melek Surûş, Gatalar'da da adı geçmesine rağmen ilk kez Genç Avesta metinlerinde bir Yazata veya Ameşa Spenta olarak tanımlanmaktadır. Şehname'de İslâmî literatürdeki Cebrail'in görevlerini üstlenen Surûş; insanlara kulluğu nasıl yapmaları gerektiğini öğretmek, tanrı Ahura Mazda'nın kutsal mesajlarını taşımak, yaşayan ve ölen kişileri dünyadayken iblislere karşı korumak, ilahî mahkemede bulunmak gibi görevleri icra etmektedir. Zerdüşti takviminde her ayın on yedinci günü Surûş'a adanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Nimet Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2012), 492-94.

24 Pavry, *Zoroastrian Doctrine of a Future Life*, 15,26.

25 Manushchir-i Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," *Sacred Books of the East* içinde, çev. E. W. West, c. 18, (Oxford: Oxford University Press, 1882), 28.2-6; Pavry, *Zoroastrian Doctrine of a Future Life*, 19.

26 Hadok Nask 2/1-6, 2/19-24, Behramgore Tehmuras Anklesaria, ed., *Zand-Akasih Iranian or Greater Bundahishn Transliteration and Translation in English* (Bombay: Feeroze Madressa, 1956), 30.7; Martin Haugh, ed., *The Book Of Arda Viraf*, çev. E. W. West, (London: Messrs. Trübner and Co., 1917), 4.9-11; Ervad Bamanji Nasarvanji Dhabhar, ed., *Saddar Nasr and Saddar Bundehehsh* (Bombay: British India Press, 1909), 99.1.

27 Boyce, "Death (1)," 179-81; Jivanji Jamshedji Modi, *The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees*, ed. Joseph H. Peterson, II. Edition, (Bombay: Jehangir B. Karani's Sons, 2011), 61-62.

28 Ervad Bamanji Nasarvanji Dhabhar, ed., *The Pahlavi Rivayat Accompanying The Dadistan-i Dinik* (Bombay: The Fort Printing Press, 1913), 81-82.

lanma sonucu gideceği yer ile ilgili şüphe ettiği ve Çırvat Köprüsü'nden²⁹ geçişini endişe ile karışık umutla beklediği ifade edilir.³⁰

Diğer taraftan kötü kişinin ruhu da gideceği yer konusunda korkuyla karışık şüphe duymaktadır. Dünyadayken işlediği günahların manevî ızdırabı, yaklaşan azap düşüncesi ruhu üzüntüye sevk etmektedir. İblisler ona saldırarak onu cehennem çukuruna çekmeye çalışmaktadırlar.³¹ Pehlevî Rivayat bu durumdaki ruhu yırtık ve kokuşmuş paçavralara sarılmış olarak betimlemektedir.³² Bu kişinin de, dünyadaki yakınlarının meleğ Surûş'a yapacağı dua ve âyinlerle bir miktar rahatlayacağına inanılmaktadır.³³

Ruh ilk gece güzel düşüncelerinden, ikinci gece güzel sözlerinden ve üçüncü gece güzel davranışlarından zevk alırken aynı şekilde kötü düşünce, söz ve davranışlarından üzüntü ve ızdırap duymaktadır.³⁴ Üçüncü gece ayrıca eğer günahları varsa ruha gösterilir ve ruh bu günahların cezasına katlanmak zorundadır.³⁵

Kötü kişinin ruhu bu üç gün boyunca hayattayken işlediği bütün kötülükleri yaşıyormuş gibi izler.³⁶ Kötü düşünce, söz ve davranışlarından ötürü gelecek olan sonsuz azaptan korku ve pişmanlık duyar ve bu durumdan cansız bedenini suçlar.³⁷ İlk gece kötü düşüncelerinden, ikinci gece kötü sözlerinden, üçüncü gece kötü fiillerinden dolayı huzursuz olur fakat iyi düşünce, iyi söz ve iyi davranışları onu mutlu eder ve cesaret verir.³⁸ Bu sayede az da olsa çektiği acılar katlanılabilir hale gelmektedir.

29 Çırvat Köprüsü (Av. Çinuuatō Pərətū) "Ayrıncı Köprü" ya da "Toplanma Köprüsü" anlamlarında olup ölenlerin ruhlarının geçmek zorunda olduğu ve bu dünyadan cennete veya âhirete uzandığı düşünülen ilahî yapıdır. Bkz. Ahmad Tafazzoli, "Çinwad Puhl," *Encyclopædia Iranica* içinde (New York: Eisenbrauns Inc., 1991), 594-95; Boyce, *Zoroastrianism I*, 117; James Hope Moulton, *Early Zoroastrianism* (London: The Hibbert Lectures, 1926), 165.

30 Manushchihri Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 4.1-2; Pavry, *Zoroastrian Doctrine of a Future Life*, 14.

31 Manushchihri Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 25.1-2; E. W. West, çev., "The Bundahish," *Sacred Books of the East* içinde, c. 5, (Oxford: Clarendon Press, 1880), 28.18; Pavry, *Zoroastrian Doctrine of a Future Life*, 22-23.

32 Dhabhar, *The Pahlavi Rivayat Accompanying The Dadistan-i Dinik*, 85-86.

33 Manushchihri Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 8.13; Pavry, *Zoroastrian Doctrine of a Future Life*, 26.

34 Manushchihri Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 20.1-2.

35 Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 4.4; Pavry, *Zoroastrian Doctrine of a Future Life*, 14-15.

36 E. W. West, çev., "The Dinai Mainog-i Khirad," *Sacred Books of the East* içinde, c. 24, (Oxford: Clarendon Press, 1885), 2.158-160.

37 Dhabhar, *Saddar Nasr and Saddar Bundelesh*, 24.2-8.

38 Manushchihri Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 25.4.

Üçüncü gecede iblis Vizareşha ile ruh arasında neler geçtiğine dair Avesta'da çok net anlatımlar yoktur. Fakat Pehlevî literatür bu konuda detaylı anlatımlar vermektedir. Vizareşha ve beraberindeki iblisler üç gün ve üç gece boyunca ölen kişinin ruhunu cehennem kapısına çekmek için boynuna halat geçirmeye çalışırlar fakat dürüst kişinin ruhunu tuzaklarına çekmeyi başaramazlar.³⁹

Pehlevî metinlerdeki diğer önemli bir olgu da dürüst kişinin ruhunun, vücudu yırtıcı hayvanlar tarafından tüketilirken, acı çekip çekmediğidir. Dadestan-ı Dînî'ye ve Saddar Bundahish'e göre ruh böyle bir durumda her şeyin farkında olacak fakat acı çekmeyecek, dahası en iyi şekilde tekrar dirileceğinden emin olduğu için bu durumdan zevk duyacaktır.⁴⁰ Pehlevî Rivayat da bu görüştedir. Fakat diğer bazı Pehlevî metinlerde ruhun bu durumdan rahatsız olduğu ve endişe duyduğu hatta bedenini çözünmesini önlemek için çabaladığı aktarılmaktadır.⁴¹ Diğer taraftan kötü kişinin ruhu vücudunun yırtıcı hayvanlarca yok edildiğini ya da çürüdüğünü gördükçe üzüntüsü ve pişmanlığı artar, tekrar dünyaya gelme umudu kalmaz ve çılgınlık atmaya başlar.⁴² Saddar Bundahish'de vücudu yok oldukça ruhun nasıl acı ve ızdırap çektiği detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.⁴³

Dördüncü günün sabahında Çinvat Köprüsü'ne kadar gelen ruhların dürüst ve kötü oluşlarına göre yolları ayrılmaktadır.⁴⁴ Ancak dürüst kişinin ruhunun köprüye gelmesi sırasında Surûş, Vayu ve Behram gibi tanrısal figürler, onları cehenneme çekmeye çalışan iblislerle karşı koyabilmeleri için yardımcı olmaktadır.⁴⁵

Avesta'ya göre dürüst kişi bu günde çok güzel kokular duyarken kötü kişi iğrenç kokular duyar.⁴⁶ Diğer taraftan temel inanışa göre kendi vicdanı, dürüst kişiye on beş yaşında güzel bir kız gibi görünerek onu güzel bir şekilde karşılar.⁴⁷ Vendi-

39 West, "The Bundahish," 28.18; Dhabhar, *The Pahlavi Rivayat Accompanying The Dadistan-i Dinik*, 63.

40 Dhabhar, *The Pahlavi Rivayat Accompanying The Dadistan-i Dinik*, 89; Manushchihri-i Goshnaja-man, "Dadestan-i Denig," 16.1-3; Dhabhar, *Saddar Nasr and Saddar Bundehehsh*, 24.1.

41 Peshotanji Behramji Sanjana, ed., *Denkard, the Acts of Religion*, çev. Ratanshah E. Kohiyar (Bombay: D. Ardeshir & Co., 1874), 17.36-37; Pavry, *Zoroastrian Doctrine of a Future Life*, 17.

42 Manushchihri-i Goshnaja-man, "Dadestan-i Denig," 16.4-5; Dhabhar, *The Pahlavi Rivayat Accompanying The Dadistan-i Dinik*, 89-90.

43 Dhabhar, *Saddar Nasr and Saddar Bundehehsh*, 24.2-8.

44 Pavry, *Zoroastrian Doctrine of a Future Life*, 11.

45 West, "The Dinai Mainog-i Khirad," 2.115.

46 Hadok Nask 2/25-32; Jackson, "The Ancient Persian Doctrine of a Future Life," 153-54.

47 Hadok Nask 2/7-9; Anklesaria, *Zand-Akasiḥ Iranian or Greater Bundahishn*, 30.14; Dhabhar, *Saddar Nasr and Saddar Bundehehsh*, 169.

dad'da ise yanında köpeklerle gelen güzel bir kız görünümündeki vicdanı, Çinvat Köprüsü'ndeki yargılama yerinde ona yardımcı olur ve yargılama sonucunda köprü'nün diğer tarafına geçmesini sağlar.⁴⁸ Bu erkek egemen ifadeler eski Aryan mitlerinin bir uyarlaması gibi görünmektedir.⁴⁹ İran Bundahishn'i bunlara ilave-ten iyi kişi için onu karşılayan güzel meyveler ve besili hayvanlarla dolu sulak bahçelerden söz etmektedir.⁵⁰ Avesta'daki bazı bölümlerde ise dördüncü günün sabahında tanrısal figürlerin dürüst kişinin ruhunu karşılamaya geldiği ifadeleri de geçmektedir.⁵¹

Günahkâr kişinin ruhunun durumu da yine yukarıdaki ifadelere neredeyse tamamen zıt olarak anlatılmaktadır. Avesta metinlerine göre İblis Vizareşha günahkâr kişiyi Çinvat Köprüsü'ndeki yargılama yerine getirir.⁵² Ancak Avesta sonrası dinî metinlerde genel kanaate göre kötü kişinin ruhuna vicdanı bu sefer çirkin/berbat bir yaşlı kadın şeklinde görünerek onu yargılanmak üzere götürmektedir.⁵³ Ardavirafname'de bu durum, vicdanının kişiye soğuk, kokuşmuş bir rüzgârla birlikte gelen çirkin/berbat bir dışı yaratık olarak görünmesi şeklinde ifade edilmiştir.⁵⁴ İran Bundahishn'i ise iyi ruhunkine taban tabana zıt olacak şekilde bu rivayetlere kurak araziler ve zayıf hayvanlar ilave etmektedir.⁵⁵ Moulton'a göre bu çift kutuplu anlatım Magusların⁵⁶ karakteristiğidir.⁵⁷

48 Vendidad 19/29-30.

49 Jackson, "The Ancient Persian Doctrine of a Future Life," 154.

50 Anklesaria, *Zand-Akasih Iranian or Greater Bundahishn*, 30.15-16.

51 Aogemadaeca 8.

52 Vendidad 19/29; Pavry, *Zoroastrian Doctrine of a Future Life*, 38.

53 Manushchihri Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 25.5; Haugh, *The Book Of Arda Viraf*, 17.10-12; Dhabhar, *Saddar Nasr and Saddar Bundehehsh*, 169.

54 Haugh, *The Book Of Arda Viraf*, 17.10-12.

55 Anklesaria, *Zand-Akasih Iranian or Greater Bundahishn*, 30.17-19.

56 Maguslar (Magoi, Magu, Mag, Magi, Muğ): Hem Medlere hem de Perslere din adamları yetiştiren boy konumundadır. Bir çeşit şaman, rüya yorumcusu, kâhin vb. olan Magus topluluğu, çoğu dinî ritüeli gerçekleştirebilen babadan oğula geçen ruhbanlığa sahip bir sınıftır. Klasik Zerdüştilikten farklı olan ve daha önceye dayanan Magus geleneği; Haoma âyini yapmak, ateş mabedinde sunularda bulunmak, kanlı kurbanlar adamak vb. birçok dinî âyini içermektedir. Herodot, *Herodot Tarihi*, ed. Azra Erhat, çev. Müntekim Ökmen, 1. Baskı, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973), 1:107; Mary Boyce, *A History of Zoroastrianism II* (Leiden: Brill, 1982), 19-20; George Rawlinson, *The Seven Great Monarchies of The Ancient Eastern World*, c. 2, (New York: Jhon W. Lovell Company, 1959), 60-67. Herodot, Magusların Hind-Ari topluluklardan olan Medlerin bir boyu olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Herodot, *Herodot Tarihi*, 1:101.

57 Moulton, "The Zoroastrian Conception of a Future Life," 245.

Ölümden sonra ruh dördüncü günde yargılama aşamasına geçmektedir. Böylece ceza ve mükafat ruhun dünyada yaptıklarına göre verilecektir. Ancak Zerdüşti metinler iki farklı yargılama ve âkibet fikrine sahip gözükmektedir. Bunlar, ölümün akabinde ruhun Çinvat Köprüsü'nden geçerek geçici bir süre cennet ve cehenneime gönderildiği kıyamet öncesi "bireysel yargılama" ile nihai âhireti ifade eden kıyamet sonrası "evrensel yargılama"dır.⁵⁸

B. Bireysel Yargılama

Zerdüşti inancına göre kişi iyiliği veya kötülüğü seçmekte özgürdür. Gatalar, güzel düşünme, güzel söz ve güzel davranışları seçerek sonsuz âhiret mutluluğuna ulaşmayı bilgelik; kötü düşünme, kötü söz ve kötü davranışları seçerek ebediyen azap çekmeyi de aptallık olarak nitelemektedir. Burada insanın en büyük yardımcısı ise kendi vicdanıdır.⁵⁹

Ruhun yargılanması ise vicdanı tarafından getirildiği Çinvat Köprüsü'nün önünde yapılmaktadır.⁶⁰ Bir terazi yardımı ile kişinin günahları ve sevapları âdil bir şekilde tartılır. Pehlevî metinler tartının hassaslığını "*bir kıl tanesi ağırlığındaki sevap ve günahı bile ayırt eder*", tarafsızlığını ise "*ister köylü olsun ister prens olsun herkese eşit davranır*" şeklinde ifade ederler.⁶¹ Günah ve sevaplar insanların düşündüklerine, söylediklerine ve yaptıklarına ilahî bir gözle bakan bir baş melek tarafından kaydedilmektedir.⁶²

Gatalar'da Zerdüş'tün Ahura Mazda'ya doğruyu seçen kişi ile yalanı seçen kişinin akibetinin ne olacağını sorması, kişinin yargılanması ile ilgili genel karakteristiği ifade eder. Kişinin dünyadaki bütün davranışları bu mahkemede sorgulanmaktadır.⁶³ Yapılan iyi işler, kişinin sevap hanesine eklenir kötü işler ise günah hanesine eklenir.⁶⁴ Bu ikisinin birbirinden farkı nihai sonucu vermektedir.⁶⁵ Bu nedenle dünyada ne kadar iyi davranışları çoğaltmaya özen gösterirse ruhun kaderi için o

58 Jackson, "The Ancient Persian Doctrine of a Future Life," 153.

59 Yesna 30/2-3.

60 Manushchihri Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 13.2, 14.3-4, 20.3; West, "The Dinai Mainog-i Khirad," 2.118.

61 West, "The Dinai Mainog-i Khirad," 2.119-122; Maneckji Nusservanji Dhalla, *History of Zoroastrianism* (New York: Oxford University Press, 1938), 411.

62 Dhalla, *History of Zoroastrianism*, 411.

63 Yesna 33/1.

64 Manushchihri Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 10.1-2; Dhabhar, *The Pahlavi Rivayat Accompanying The Dadistan-i Dinik*, 95-97; Dhabhar, *Saddar Nasr and Saddar Bundehehsh*, 96-97.

65 Manushchihri Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 11.1-2, 12.1-5.

kadar iyi olur.⁶⁶ Ruh, yapılan iyi davranışların ağır gelmesi halinde cennete (Şarkı Evi),⁶⁷ kötü davranışların ağır gelmesi halinde azap çekmek üzere cehenneme (Yalan Evi) gitmektedir.⁶⁸ Sevap ve günahların dengede olması halinde ise tekrar dirilişe kadar ruhlar Hamistagan'da (A'râf) kalırlar.⁶⁹

Amellerin hesabında önemli bir husus ölünün ardından yapılan âyinlerin mahiyeti meselesidir. Pehlevî metinlere göre kişinin ölümünün ardından yapılan dua ve âyinler amellerin hesabına herhangi bir etkide bulunmamaktadır. Arkadaşları ve akrabaları tarafından yapılan bu seremoniler ölenin sadece ilahî yolculuk öncesi acısını hafifletmekte;⁷⁰ gidilecek yeri değiştirmemektedir. Yani Gatalar'a ve sonraki Zerdüşti inanişâ göre ölüm sonrasında kişinin dünyada iken yaptıkları üzerine herhangi bir eksilme ya da ilave yapılamaz.⁷¹

Gatalar'da ruhun yargılanması ile ilgili bir karara varmaya yetecek delil bulunmamaktadır. Ancak ruhların öldüğü gibi mi yoksa öldükten sonraki dördüncü günde mi yargılanacağı hususunda Genç Avesta ve sonraki dinî metinlerde ölümden sonraki dördüncü güne işaret edilmektedir. Gatalar'da ise yargılamanın ölümün hemen ardından başlama eğilimi ağır basmakta ve bunun aksine bir ibare de bulunmamaktadır.⁷²

Gatalar'da yargılama kavramının "Aka" kelimesi ile ifade edildiği görülmektedir.⁷³ Söz konusu kelimenin kullanıldığı ilahî yargılamayı anlatan pasajlar yargılama mekânı olarak düşünülebilecek Çinvat Köprüsü ile bağlantılıdır. "Ayırıcı Köprü" olarak da adlandırılan söz konusu eskatolojik mekânın kötüler için acı ve ızdıraba dönüştüğü ifade edilmektedir.⁷⁴

Hesap gününe dair Zerdüşti teolojideki diğer bir önemli problem de ruhları kimin yargılayacağı meselesidir. Gatalar'daki ilahî yargıç bazen kutsal ruh, bazen

66 West, "The Dinai Mainog-i Khirad," 2.96-97; Manushchih-i Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 24.5-6; 25.5-6.

67 Yesna 33/3.

68 Yesna 46/11.

69 Haugh, *The Book Of Arda Viraf*, 6.5-7.

70 Moulton, *Early Zoroastrianism*, 312-13.

71 Manushchih-i Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 8.1-6, 9.1-4.

72 Pavry, *Zoroastrian Doctrine of a Future Life*, 53-54.

73 Yesna 48/8, 50/2, 50/4.

74 Yesna 46/11, 50/4, 51/13.

kızıl ateş, bazen Zerdüş, bazen de Ahura Mazda'nın kendisi olmaktadır.⁷⁵ Ancak muhtemeldir ki, Gatalar'da anlatılan yargıç, hem Ahura Mazda'nın dinini yaymakla görevlendirilmiş olan hem de dürüslere rehberlik eden Zerdüş'ten başkası değildir.⁷⁶ Diğer taraftan Gata bölümleri, Zerdüş'tün ölüm sonrası âlemin efendisi olduğu yorumlarına da müsaittir.⁷⁷

Gatalar'da tam manâsıyla ilahî yargılama ve hüküm verme ile ilgili somut verilere ulaşmak mümkün değildir. Ancak Gatalar'da ima edilen konular daha sonraki Avesta metinlerinde ve Pazend-Pehlevî dinî metinlerde detaylı olarak ele alınır. Söz konusu metinler tanrı Ahura Mazda'ya birçok kutsal yardımcı tanımlamış ve onlara spesifik görevler ihdas etmiştir.⁷⁸

Zerdüşti inancında dünya hayatında işlenen sevap ve günahların tamamı manevî âlemden kaydedilir ve bu kayıtlar ölüm sonrasında ilahî bir terazide tartılarak hükme bağlanır.⁷⁹ Genç Avesta, yapılan doğru ve yanlış işleri kaydetme görevini ateş ile karakterize edilen Aşa Vahiştâ'ya (En İyi Doğruluk) vermiş gibi görünür.⁸⁰

Yargılama ve hüküm verme yeri ise Gatalar'da da ima edilen ve Hara (Elbruz) Dağı'nın üzerinden geçen Çinvat Köprüsü'dür.⁸¹ Bundahişn yargılamanın Elbruz Dağı'nın ortasında ve Çinvat Köprüsü'nün üzerindeki "Yargılama Zirvesinde" yapıldığını açıkça ifade eder.⁸² Vendidad, yargılama öncesi ve sonrası olayların akışını verir. Bunun yanında güneş ve doğruluk tanrısı Mithra'nın da ilahî mahkemenin başkanı olduğuna atıfta bulunur.⁸³

Mithra, her ne kadar Gatalar'da bahsi geçmese de,⁸⁴ Gatalar sonrası Zerdüşti ilahiyatta birçok görevine ilâveten yalan söyleyenleri ve vaadini yerine getirmeyenleri tespit ederek cezalandırma, yargılama ve hüküm verme gibi tanrısal

75 Yesna 31/19, 47/6, 51/5, 32/6, 31/2.

76 Yesna 33/1, 31/2.

77 Pavry, *Zoroastrian Doctrine of a Future Life*, 57.

78 Pavry, *Zoroastrian Doctrine of a Future Life*, 60.

79 Visperad 15/1.

80 Yesna 32/6; Pavry, *Zoroastrian Doctrine of a Future Life*, 60.

81 Manushchihri-i Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 20.3.

82 Neil MacKenzie, "Bundahişn," *Encyclopædia Iranica* içinde (New York: Eisenbrauns Inc., 1989), 12.7.

83 Vendidad 19/27-30.

84 Moulton, "The Zoroastrian Conception of a Future Life," 242.

görevleri üstlenmiş bir Yazata olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁵ O, Genç Avesta ve daha sonraki metinlerde de ruhun Çinvat Köprüsü'ndeki yargılamasını yapmakla görevlidir.⁸⁶ Ancak daha önce de belirtildiği gibi, Avesta'ya ve diğer dinî metinlere göre ölen kişinin ruhu Mithra'nın önüne varmadan önce, vicdanının ona güzel bir kız veya çirkin bir kadın şeklinde görünmesinden anlaşılacağı üzere, cennete veya cehenneme gideceği kararı verilmiş gibi görünmektedir.⁸⁷ Bunun yanı sıra Mithra'nın yargısı öncesinde günahkâr kişinin ruhunun iblis Vizareşha ve yardımcıları tarafından yakalanıp cehenneme sürüklenmesi de yargılama hususunda soru işareti bırakan diğer bir önemli husustur.

Mithra'ya, öldükten sonra ruhları ibislere karşı koruyan Surûş, Raşnu ve Aştâd yardım eder. Bazı dinî metinlerde bunlar Raşnu, Aştâd ve Zamyazd olmaktadır.⁸⁸ Ayrıca, ruha, Mithra'nın önüne gelmeden önce ilahî varlıklar olan Surûş, Ram ve Behram yol gösterir.⁸⁹ Sözü edilen ilahî figürlerden Surûş'un ilahî mahkemede bahsi geçmese de, Mithra ve Raşnu ile yakın ilişkisi bulunduğu ve Yesna'ya göre onun da mahkemede rolü olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁰

Avesta'da adalet meleği olarak adı geçen Raşnu, Mithra ile yargılama işinde birlikte anılır ama nasıl bir yardımda bulunduğu belli değildir.⁹¹ Avesta sonrası metinlerde ise onun elindeki altın bir terazi ile kişilerin günahını ve sevabını tartma gibi özel görevler icra ettiği ifade edilir.⁹² Adalet ve doğruluk meleği Aştâd ise teziyi denetler.⁹³ Bu denetleme esnasında ruhun dünyadaki makam ve mevkiine bakmaz; sadece sevap ve günahlarının ağırlığını tartarak adaleti yerine getirir.⁹⁴ Mithra en son yargılama ve hüküm verme işini yapar.⁹⁵ Böylece herkese mükemmel bir adalet getirilmiş olur.⁹⁶

85 Sanjana, *Denkard*, IX:20.4; Manushchihri-i Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 14.3.

86 Pavry, *Zoroastrian Doctrine of a Future Life*, 67.

87 Modi, "The Belief about the Future of the Soul among the Ancient Egyptians and Iranians," 143.

88 Tafazzoli, "Çinvad Puhl," 594-95.

89 West, "The Dinai Mainog-i Khirad," 2.115; Dhalla, *History of Zoroastrianism*, 411.

90 Yesna 57/2; Manushchihri-i Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 18:26.6.

91 Vendidad 4/54-55.

92 Haugh, *The Book Of Arda Viraf*, 5.5; West, "The Dinai Mainog-i Khirad," 119-22.

93 Modi, "The Belief about the Future of the Soul among the Ancient Egyptians and Iranians," 143.

94 West, "The Dinai Mainog-i Khirad," 2.121-122.

95 Manushchihri-i Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 14.3.

96 Pavry, *Zoroastrian Doctrine of a Future Life*, 84.

C. Evrensel Yargı

Pehlevî dinî metinlere göre Zerdüşti âhiret inancında ödül ve ceza hem ölümün hemen ardından hem de tanrı Ohrmazd'ın galibiyetini ilanından sonra olmak üzere iki kez verilmektedir. Zerdüşti'nin soyundan gelen Saoşyant'ın kötülükle olan mücadelesinin ardından sona eren dünyadaki bütün ölümlerin ruhları tekrar dirilerek ete kemiğe bürünecektir. Söz konusu kıyamet inancı Pehlevîce "Fraš-kart" kelimesi ile ifade edilir.⁹⁷

Gatalar'da ve Genç Avesta'da ifade edilmeyen kıyamet sonrası evrensel eskatoloji Moulton'a göre Magusların etkisi ile Zerdüşti inancına girmiştir.⁹⁸ Bu savı doğrular mahiyette Magusların inanç ve uygulamalarını aktaran Yunan yazarların kendi dinlerine oldukça uzak olan yeniden bedenlenme, dünyanın yeniden restorasyonu ve sonsuza dek yaşam sürme gibi inançlardan bahsetmesi, diriliş doktrininin Magus inancının temel kavramlarından olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir.⁹⁹ Nitekim Herodot'un îmalarının yanında¹⁰⁰ Plutarch'ın "İsis ve Osiris" isimli eserindeki Thepompus'un Maguslara dair anılarında, Ehrimen'in yenileceği ve dünyanın yeniden restore edilip tüm insanların bedenleneceği inancı Maguslara atfen aktarılmaktadır.¹⁰¹

Mitolojiye göre on iki bin yıllık dünya dönemi Zerdüşti'nin soyundan gelen Saoşyant'ın kötülük karşısındaki galibiyetiyle bittiği zaman Ahura Mazda, egemenliğini tekrar ilân eder ve sonsuza kadar sürecek güzel günler başlar.¹⁰² Bundan sonra Saoşyant'ın ve yardımcılarının gayreti ile Keyumers ve onun kanından oluşan ilk insandan son ölen kişiye kadar bütün insanlar tekrar bedenlenecek ve haşr olacaklardır.¹⁰³

97 Shaked, "Eschatology i. In Zoroastrianism and Zoroastrian Influence;" Jackson, "The Ancient Persian Doctrine of a Future Life," 153; Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 509.

98 Moulton, "The Zoroastrian Conception of a Future Life," 241.

99 Jackson, "The Ancient Persian Doctrine of a Future Life," 151.

100 Herodot, *Herodot Tarihi*, III:62.

101 Plutarch, *Moralia*, ed. Jeffrey Henderson, çev. Frank Cole Rabbit, c. 5, (Cambridge: Harvard University Press, 2003), İsis and Osiris. 47; Ernst Herzfeld, *Zoroaster and His World*, c. 1, (Princeton: Princeton University Press, 1947), 299.

102 Ekrem Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi Tasavvurları* (Samsun: Sidre Yayınları, 1997), 14, 20.

103 Manushchihri-i Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 16.7; Dhabhar, *The Pahlavi Rivayat Accompanying The Dadistan-i Dinik*, 156; Shaked, "Eschatology i. In Zoroastrianism and Zoroastrian Influence," 565-69; Pavry, *Zoroastrian Doctrine of a Future Life*, 16-17; Şehristâni, *Milel ve Nihal*, ed. Mehmet Daklıç, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 213.

Kıyamet günü öncelikle Keyumers'in (Gayomart) başını çektiği eski kahramanlar hiyerarşik bir düzen ile tekrar dirilirler. Saoşyant'ın on beş erkek ve on beş genç kızdan oluşan ekibi tarafından hazırlanan, Zerdüş'tün ve Kral Viştasp'ın da dâhil olduğu bu ayaklanma dönemi elli yedi yıl kadar sürer. Bu süre zarfında bütün ruhlar tekrar bedenlenir ve bir arada toplanır. Bir araya gelen akraba üyeler kendilerini, soylarından gelenleri ve atalarını tanır.¹⁰⁴ Burada herkes hayattayken yaptığı iyilikleri ve kötülükleri izler ve günahkâr bir adam tıpkı siyah koyunların arasındaki beyaz koyun gibi rahatça seçilebilir.¹⁰⁵ Daha sonra iyi ve kötüler ayrılır. Kötüler üç gün boyunca acı ve ızdırap çekmek üzere cehenneme geri gönderilir, iyiler ise cennete giderler.¹⁰⁶

Yukarıdaki eskatolojinin devamı olarak da düşünülebilecek bir başka kıyamet tasavvuru aşağıdaki Gata'larda erimiş metale atıfta bulunan ibarelerin Pehlevî metinlerde detaylandırılması ile oluşturulmuştur. Ancak bu durum diğer Avesta metinlerinde geçmemektedir.¹⁰⁷

Sıralanan metinlerde belirsiz îmalardan oluşan metal nehir ile ilgili olarak Pehlevî metinlerde detaylı bir kıyamet senaryosu düzenlenmiştir.¹⁰⁸ Mitolojiye göre cennetten bir yıldız düşecek, dağlar ve tepelerdeki metal bu yıldızın ateşinde eriyerek bir nehir oluşturacak, sonra bütün insanlar bu erimiş metalden oluşan nehrin içinden yürüyerek cennete ulaşacaklardır.¹⁰⁹ İmanlı kişilere bu nehir ılık bir süt nehri gibi gelecek, günahkârlar ise erimiş metal lavın içinden acı çekerek cennete ulaşana kadar günahlarının bedelini ödeyeceklerdir. Fakat sonunda herkes cennete ulaşacak ve sıkıntılı günler sona erecektir.¹¹⁰ Moulton, Çinvat Köprüsü'nün ayırıcılığının yanında bir de erimiş metalden bir nehir düşüncesinin ikilem olduğunu ifade etmektedir.¹¹¹

Zerdüş'ti inancına göre kıyamet vaktinden önce de ruhlar cennet ve cehenneme giderler ancak cennete gidenler tam anlamıyla mutlu değildirler. Çünkü cehen-

104 Sanjana, *Denkard*, VII:11.1-11; Anklesaria, *Zand-Akasih Iranian or Greater Bundahishn*, 30.7-17.

105 Anklesaria, *Zand-Akasih Iranian or Greater Bundahishn*, 30.10.

106 Sanjana, *Denkard*, VII:11.2-5; Anklesaria, *Zand-Akasih Iranian or Greater Bundahishn*, 30.12-13; Shaked, "Eschatology i. In Zoroastrianism and Zoroastrian Influence," 565-69.

107 Yesna 30/7, 32/7, 51/9.

108 Shaked, "Eschatology i. In Zoroastrianism and Zoroastrian Influence," 565-69.

109 West, "The Bundahish," ss. 30.19-20.

110 Mehmet Alıcı, "Mecûsilik," içinde *Dinler Tarihi*, ed. Baki Adam, 4. Baskı (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 262; Jackson, "The Ancient Persian Doctrine of a Future Life," 150.

111 Moulton, "The Zoroastrian Conception of a Future Life," 242.

nemde acı çekenleri de görmekte-dirler. Bunun aksi günahkârlar için de geçerli-dir. Ayrıca, kıyamet öncesi ceza ve mükâfat sadece manevî (Mênög) iken kıyamet sonrası ceza ve mükâfat hem maddî (Gētīg) hem de manevî olmaktadır.¹¹² Diğer taraftan kıyamet öncesi eskatolojide cennet ve cehennem arasında bulunan A'râf'ın (Hamistagan) kıyamet sonrası eskatolojide olmadığı ifade edilmektedir. Çünkü cehenneme giden günahkârlar burada cezalarını çektikten sonra cennete gideceklerdir. Dolayısıyla böyle bir ara mekâna ihtiyaç yoktur.¹¹³

O dönemdeki insanlar ölmezler; ancak daha önce ölüp dirilenlerle birlikte yeni dünyada yaşamaya başlarlar. Burada artık cinsel istek dışında açlık ve susuzluk gibi dünyevî ihtiyaçlar bulunmaz.¹¹⁴ Ancak acımasız, korkunç ve affedilmeyecek günahlar işleyenlerin bu dirilişin bir parçası olmaları mümkün değildir. Onların tekrar dirilip cennete gitmelerine izin verilmez.¹¹⁵

Zikredilen senaryonun yanında yeniden dirilişi ifade eden pasajlar Genç Avesta ve sonraki dinî metinlerde mevcuttur. Zam Yeşt, yeniden dirilişi Dünya'nın Ahura Mazda tarafından yeniden imarı ile açıklamaktadır. Tanrı Ahura Mazda'nın isteğine göre yenilenen Dünya'da ölüm, yaşlanma, çürüme ve bozulma olmayacak; sürekli yaşam ve artma olacaktır.¹¹⁶ Cennette çocuklar on beş, yetişkinler ise kırk yaşındadır. Eşler birliktedir ve karşılıklı cinsel istekleri devam etmektedir; ancak yeni nesilleri olmayacaktır. Bu senaryonun sonunda bütün ruhlar Ohrmazd'ı övmekte, kurtarıcı Saoşyant yardımcılarıyla birlikte kurban sunarak bütün insanlık için Haoma (ıçki)¹¹⁷ hazırlamakta ve böylece cennetteki bütün insanlık ölümsüzlüğe kavuşmaktadır.¹¹⁸

112 Shaul Shaked, *From Zoroastrian Iran to Islam* (Vermont: Variorum, 1995), 84.

113 Shaked, "Eschatology i. In Zoroastrianism and Zoroastrian Influence."

114 Dhabhar, *The Pahlavi Rivayat Accompanying The Dadistan-i Dinik*, 157-58.

115 E. W. West, çev., "Shayest La-Shayest," *Sacred Books of the East* içinde, c. 5, (Oxford: Clarendon Press, 1880), 17.7; Jackson, "The Ancient Persian Doctrine of a Future Life," 162-63.

116 Yeşt 19/11, 89.

117 Bir tür mantar bitkisinden elde edilen ıçki olan Haoma (San. Soma), Gatalar'da sarhoş edici pislik (Yesna 32/4; 48/10) olarak nitelendirilmekle birlikte Zerdüşst sonrası Avesta'da (Hom Yeşt) kendine yer bulduğu hatta bir Yazata mertebesi elde ettiği görülmektedir. Haoma, günümüzde Zerdüştilere göre ölümsüzlüğü simgeleyen bir nevi âb-ı hayat olarak kabul edilmekte olup Âteşgedelerde rahipler tarafından Haoma âyinleri yapılmaktadır. bkz. Kürşat Demirci, "İçki (İslam Öncesi Dinlerde)," içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 457; Zerdüşst, Haoma'ya tolerans göstermiş ya da o yasakladığı halde sonradan Haoma kültü tekrar canlandırılmış olabilir. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 2. Baskı, (İstanbul: Vadi Yayınları, 2017), 202.

118 Sanjana, *Denkard*, VII:11.6; Anklesaria, *Zand-Akasih Iranian or Greater Bundahishn*, 30.25-27; Shaked, "Eschatology i. In Zoroastrianism and Zoroastrian Influence," 565-69.

Ehrimen'in âkıbeti hakkında eskatolojik veriler çok net olmamakla birlikte bir mitolojiye göre o, kötü güçlerini toplayarak son bir çarpışma daha yapar.¹¹⁹ Sonunda Ohrmazd'ın iyi güçleri kötülerin tamamına karşı galibiyet elde ederek onları esir alır. Ehrimen ve ejderha "Az", kendi saf karanlığına yani cehenneme saklanır.¹²⁰ Ejderha vasıtasıyla eriyen metal akıntısı cehennemi doldurarak Ehrimen'i de yakar ve cehennemi arındırır.¹²¹

Bazı kaynaklarda geçen bu senaryo net değildir. Ortodoks Zerdüştilikte, yaratılmış bir varlık olmayan Ehrimen'in yok edilebileceğine inanmak felsefi açıdan açmazlar içermektedir. Diğer taraftan Dünya'nın ilgasından sonra kötülüğün devam etmesi de eskatolojik kabullere ters düşmektedir. Ehrimen var olmaya devam etse de kötülük yapamayacak kadar güçsüz kaldığı düşünülmektedir. Böylece söz konusu eskatolojinin sonunda Ohrmazd tek hâkim olarak kalmaktadır. Bu da düalist âlemin son bulacağı anlamına gelmektedir.¹²²

D. Ödül ve Ceza

Ölüm sonrasında ruhun alacağı ödül ve çekeceği ceza kişinin dünyada yaptıklarının bir sonucudur. Bu sayede ilahî adalet gerçekleşmiş olacaktır. İlk dönem Aryanların ölümlerini gömmelerinden, ölenlerin ruhlarının yer altı krallığına gideceği inancına sahip oldukları anlaşılmaktadır.¹²³ Nitekim Herodot da kitabında bu yönde bilgiler vermektedir.¹²⁴ Aryanların âhiret inanışlarının M.Ö. X. yüzyıl sonrasında cennetin gökyüzünde olduğu yönünde değiştiği gözlemlenmektedir. Buna dair ipuçları Zerdüşti ve Hindu cenaze merasimlerinin bu dönem içinde açıkta bırakma ve yakma olarak değişmesinden de kolayca elde edilebilmektedir.¹²⁵

1. Şarkı Evi/Cennet

Dünya hayatında güzel düşünen, güzel konuşan ve güzel yaşayanların ödülleri ni almak üzere ebedî olarak yerleşeceği nihaî ikametgâh olarak cennet (Vahişt)

119 Anklesaria, *Zand-Akasih Iranian or Greater Bundahishn*, 30.29.

120 Dhabhar, *The Pahlavi Rivayat Accompanying The Dadistan-i Dinik*, 156.

121 Sanjana, *Denkard*, VII:11.7; Anklesaria, *Zand-Akasih Iranian or Greater Bundahishn*, 30.32; Jackson, "The Ancient Persian Doctrine of a Future Life," 163.

122 Shaked, "Eschatology i. In Zoroastrianism and Zoroastrian Influence," 8/6: 565-569.

123 Moulton, *Early Zoroastrianism*, 57; Boyce, *Zoroastrianism I*, 109-10.

124 Herodot, *Herodot Tarihi*, VII.114.

125 Boyce, *Zoroastrianism I*, 113-14.

tasavvuru Zerdüşti ilahiyatında önemli bir yer tutmaktadır. Gatalar'da ve sonraki dinî metinlerde geçen, dürüst kişilerin sonsuza dek yerleşeceği ödül mekânı olarak cennet "Ebedî Işık", "Şarkı Evi", "Mutlu Garotman", "En İyi Düşünce", "İyi Düşünce Evi", "İyi Düşünce Krallığı", "En İyi Dünya", "Ohrmazd'ın Sevinç İçinde Yaşadığı Yer" vb. isimler almaktadır.¹²⁶

Gatalar'da ve Avesta'da bir cennet fikri olmakla beraber genelde üstü kapalı ifadeler kullanılmaktadır. Gatalar'daki öğretilerden oldukça farklı olsalar da cennetle ilgili en kapsamlı bilgiler sonraki metinlerde verilmektedir.¹²⁷ En detaylı tasvirler ise Pehlevî metinlerden Ardavirafname'de geçmektedir.¹²⁸ Gatalar'daki cennet algısı sonraki metinlerin biraz dışındadır. Gatalar'a göre maddî dünya ile ruhî âlem birbirini tamamlar. Maddî kavramlar iyi amaçlar için kullanıldığında doğruya hizmet ederler.¹²⁹ Zerdüş'te göre maddî dünyadaki doğruların ödülü manevî âlemdir. Cennet maddî değil manevî bir iyi var oluş halidir.¹³⁰ Bu düşünceye örnek teşkil edebilecek bölümler Genç Avesta'nın Hadokh Nask bölümünde de yer almaktadır. Buna göre cennet dört iyi var oluş hali olarak ifade edilmiştir.¹³¹

Zerdüşti kozmogonisine göre tanrı Ohrmazd'ın yarattığı ilk Dünya, Ehrimen ve yaratıklarının onu kirleterek şimdiki duruma getirmeden önce cennetin bir prototipidir. "Mino" (Mënög) dönemi olarak da ifade edilen bu manevî dönemin nerede olduğu belli değildir. Bu ideal dönemde evren maddî değil manevîdir ve hareketsizdir. Efsaneye göre mutlak iyilik ve ışıktan oluşmuş olan bu dünyada ilk bitki, hayvan ve insan yaratılmış olup Ehrimen'in karanlık âlemden gelerek onları yok etmesine kadar güzel bir şekilde yaşamaktaydılar.¹³²

Kozmogonik cennetin yok olması ile başlayan iyi ve kötünün savaşı Saoşyant'ın gelmesi ile birlikte iyilerin tarafına dönecek ve sonunda Ehrimen ve yandaşları yok edilecektir. Daha sonra dünyanın tekrar imarı ile birlikte maddî bir cennet

126 Moulton, "The Zoroastrian Conception of a Future Life," 245; Jackson, "The Ancient Persian Doctrine of a Future Life," 155.

127 Dhalla, *History of Zoroastrianism*, 414; McIntyre, "Zarathushtra's Paradise, In this World and the Next."

128 Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 513.

129 Yesna 32/6.

130 Yesna 30/4.

131 Hadokh Nask 2/15.

132 Philip G. Kreyenbroek, "Cosmogony and Cosmology i. In Zoroastrianism," *Encyclopædia Iranica* içinde (New York: Eisenbrauns Inc., 1993), 303-7; Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 499.

tasavvuru oluşturulmaktadır. Ancak bu kıyamet sonrası maddî cennetten başka ölenlerin ruhlarının Çinvat Köprüsü'nden geçerek ulaştığı bir ilk cennet düşüncesi daha vardır.

İyi bir kişi öldüğünde cennete üç aşamada ulaşır. Ölen kişi dürüst ise ilk olarak Humata (Güzel/İyi Düşünce), ikinci adımda Hukta (Güzel Söz), üçüncü adımda Hvarshata (Güzel Davranış) cennetine yerleşir ve sonuncu adımda ise sonsuza kadar kalacağı nurlar içine (Garotman) yerleşir.¹³³ Bunların yıldızlar, ay ve güneşi, sonunda da saf ışığı temsil ettiği değerlendirilmektedir.¹³⁴

Dördüncü adımda kıyamet sonrası gidilen en son cennet ise Pehlevî dilinde “Şarkı Evi” anlamına gelen “Garotman” kelimesi ile ifade edilen cennettir. Garotman genelde insanların altın tahtında ya da minderli yumuşak bir kanepenin üzerine oturduğu, en iyi yiyecek ve içeceklerin bulunduğu yüce bir uhrevî yer olarak tasvir edilmektedir. Buraya gelen ruhlar Vohumen tarafından karşılanır. Oradaki baş melekler kişiyi sevinç ve zevkle karşılar ve ona tanrının ölümsüzlük yemeği ve içkisini sunarlar.¹³⁵ Buradaki insanlar sevdikleriyle bir araya gelir ve müzik ve diğer eğlence biçimlerinin tadını çıkarırlar.¹³⁶

Sonraki metinlerin aksine Gatalar'ın cennete bir yer tahsis etmediğini görmekteyiz. Gatalar'da cennet “İyi Düşüncenin Evi”, “Şarkı Evi” veya “Bilge Rabbin Oturduğu Yer” olarak ifade edilmektedir. Ruh, ölümden sonra ayırıcı köprüden (sırat köprüsünden) geçerek burada ikamet edecektir. Kıyamet, yeniden bedenlenme veya maddî bir cennet fikri Gatalar'dan elde edilememektedir.¹³⁷ Ancak cennetin yeri konusunda Pehlevî metinler dört ayrı bölge belirlemişlerdir. Cennetlerin tamamı ışığın geldiği yer olan göklerde dir. Birbirinden kesin çizgilerle ayrılan bu cennetlerin ilki, dünyaya en yakın bölge olduğu düşünülen yıldızlar bölgesinden ay bölgesine, ikincisi, ay bölgesinden güneş bölgesine ve üçüncüsü, güneş bölgesinden Garotman bölgesine kadar uzanmaktadır. Garotman ise en iyi varlık Ahura Mazda'nın sonsuz ışığında bulunmaktadır.¹³⁸

133 Modi, *Customs of the Parsees*, 62.

134 Jackson, “The Ancient Persian Doctrine of a Future Life,” 154-55.

135 Dhalla, *History of Zoroastrianism*, 415.

136 Manushchihri Goshnajaman, “Dadestan-i Denig,” 31.5-9; William W. Malandra, “Garödmän,” *Encyclopaedia Iranica* içinde (New York: Eisenbrauns Inc., 2000), 317-18.

137 McIntyre, “Zarathushtra's Paradise, In this World and the Next.”

138 West, “The Dinai Mainog-i Khirad,” 7.9-12; Dhalla, *History of Zoroastrianism*, 415-16.

Zerdüşti mitolojisinde ayrıca, cennet ve cehennemden farklı üçüncü bir yer olarak da Hamistagan adında bir mekân tasavvuru vardır.¹³⁹ Burası sevapların ve günahların dengede olması halinde ruhun kıyamete kadar kalacağı bir mekândır. Ruhların mevsimsel sıcaklık ve soğukluktan başka acı çekmediği bir ara mekân (a'raf) olarak tasvir edilmektedir. Burada ruhlar sürekli durağan bir şekilde kıyamet ve nihaî yargılama gününü beklemektedirler.¹⁴⁰

Zerdüşti kutsal metinlerindeki cennet; tereyağı, bal, süt gibi en lezzetli pastoral yiyecekler ve müzikli eğlencelerden oluşmaktadır.¹⁴¹ Cennete giden bir kişinin hareketleri, algısı ve hisleri melekler ve baş meleklerinkinden farksızdır. Burada insanlar için yaşlanma, sıkıntı, zarar ve ölüm yoktur; ihtişam, eğlence, zevk, mutluluk ve tatlı bir esinti vardır.¹⁴² Cennetteki ruhların parlaklığı yıldızlar, ay ve güneş gibidir. Oradaki ruhlar altın işlemeli kıyafetler giyer, altın tahtlara ve kilimlere oturur, işlemeli yastıklara yaslanırlar.¹⁴³ Ayrıca cennete giren ruhlara, "Ambrossia" olarak adlandırılan lezzetli tanrısal bir yemek sunulur.¹⁴⁴ Diriliş sonrası cennette sonsuza dek süren bu saâdet ve mutluluk hali, sadece ruhların gittiği kıyamet öncesi cennette dirilişe kadar devam eder.¹⁴⁵ Pehlevî metinlerde yer alan buna benzer ifadeler yazıldığı dönemin mutluluk algısını vermesi açısından da önemlidir.

2. Yalan Evi/Cehennem

Cehennem Avesta'da "Yalan Evi", "Kötü Düşüncenin Evi", "En Kötü Yaşam" olarak geçer.¹⁴⁶ Gatalar cehennem hakkında genelde belli belirsiz îmalarda bulunur. Kötü kişilerin Çinvat Köprüsü'nden geçtiklerinde ruhları ve vicdanları tarafından acı çektirilecekleri ve Yalan Evi'nde ağırılanacakları ifade edilir.¹⁴⁷ Öte yandan, Gatalar'da ifade edilmese de Pehlevî metinler ilahî merhametin adaletten üstün ge-

139 Yesna 31/14; Haugh, *The Book Of Arda Viraf*, 6.9-11; West, "The Dinai Mainog-i Khirad," 12.13-15; Sanjana, *Denkard*, VIII:14.8; West, "Shayest La-Shayest," 6.2-3.

140 Haugh, *The Book Of Arda Viraf*, 6.4-12; Jackson, "The Ancient Persian Doctrine of a Future Life," 155; Sanjana, *Denkard*, V:9.2.

141 Boyce, *Zoroastrianism I*, 110.

142 West, "The Dinai Mainog-i Khirad," 7.13-17, 40.30; Sanjana, *Denkard*, V:9.2.

143 Haugh, *The Book Of Arda Viraf*, 7.2-3, 8.7, 9.3-4; West, "The Dinai Mainog-i Khirad," 2.154-156; Dhalla, *History of Zoroastrianism*, 416-17.

144 Hadok Nask 2/38,39; Manushchihri-i Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 31.12-14; West, "The Dinai Mainog-i Khirad," 2.152,156.

145 Manushchihri-i Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 31.25.

146 Yesna 46/11.

147 Yesna 31/20, 46/11, 51/13

leceğini bildirir. Cehennem sonsuza dek sürmez, acı çeken bütün ruhlar sonunda cennete girerler.¹⁴⁸

Cehennem kelimesi Gatalar sonrası metinlerde belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Avesta metinlerinden Zamyad Yeşt'de Yima, kötü ruhu "Kükreyen Cehennem (Duzhangha)" göndermekle tehdit etmektedir.¹⁴⁹ III. yüzyılın en güçlü rahibi Kerdir, kitabelerinde cennet ve cehennem inancının zorunlu olduğunu defaatle ifade etmiştir.¹⁵⁰ Ancak Zerdüşti ilahiyatında cennete nazaran cehennemin temsili oldukça sonraki zamanlara denk gelmektedir.¹⁵¹

Avesta'ya göre cehennemin yeri kuzey bölgelerinde yer yüzeyinin altındadır. Arezur Tepesi yakınlarında iblislerin toplandığı bir geçit bulunmaktadır.¹⁵² Pehlevî metinlere göre cehennem Elbruz Dağı'nın ortasında, yargılama zirvesinin olduğu merkezin altında bulunmaktadır.¹⁵³ Pavry, bu anlatılara en uygun yerin Damavant Dağı'nın zirvesi olduğunu iddia etmektedir. Bu dağ Elbruz uzantılarının en etkileyici zirvesi konumundadır. Aynı zamanda eski bir volkan olan dağın zirvesindeki krater cehennem tabirine uyabilecek niteliktedir.¹⁵⁴

Bazılarında sayısı tam olarak belli olmasa da, genelde kutsal metinlerde cehennem de cennet gibi dört dereceye ayrılmaktadır.¹⁵⁵ Bu dereceler Dushmata (Kötü Düşünce), Duzukhta (Kötü Söz) ve Duzvarshta (Kötü Davranış) cehennemleri ve son olarak "Karanlıkların En Kötüsü"dür.¹⁵⁶

Öte yandan, ortodoks Zerdüşti inancına göre önemli din adamlarından Rahip Kerdir ve Ardaviraf astral seyahat gerçekleştirip cennet ve cehenneme giderek oradan bilgiler getirmişlerdir. Kerdir, bu seyahatten söz ettiği kitabelerinde cen-

148 E. W. West, çev., "Selections of Zadsparam," içinde *Sacred Books of the East*, c. 5 (Oxford: Clarendon Press, 1880), 34; Manushchihri-i Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 32.6.

149 Yeşt 19/44.

150 "Kartir Inscription on the Kabah of Zartusht," erişim 13 Ağustos 2017, <http://www.avesta.org/mp/kz.html>; "Kartir's Inscription at Naqsh-i Rajab," erişim 13 Ağustos 2017, <http://www.avesta.org/mp/knr.htm>.

151 Philippe Gignoux, "Hell i. In Zoroastrianism," içinde *Encyclopaedia Iranica* (New York: Eisenbrauns Inc., 2003), 154-56.

152 Dhalla, *History of Zoroastrianism*, 418.

153 Anklesaria, *Zand-Akasih Iranian or Greater Bundahishn*, 30.1-2,33; Haugh, *The Book Of Arda Viraf*, 3.1; Sanjana, *Denkard*, V:9.2.

154 Pavry, *Zoroastrian Doctrine of a Future Life*, 80.

155 Hadok Nask 2/33; Anklesaria, *Zand-Akasih Iranian or Greater Bundahishn*, 11; Dhalla, *History of Zoroastrianism*, 418.

156 West, "The Dinai Mainog-i Khirad," 2.182-183; 7.20-21; Modi, *Customs of the Parsees*, 62.

net ve cehennemin derecelerinden bahis açmamakta; fakat Ardaviraf cennet ve cehennemi dörder dereceli olarak ele almaktadır.¹⁵⁷

Zerdüşti metinlerine göre günahkârların ruhları cehennemde Ehrimen'in emrindeki iblisler tarafından cezalandırılır.¹⁵⁸ İlk bakışta mantıklı görünse de bu durumun düalist teolojiyle çeliştiği kolayca belli olmaktadır. Nitekim Ehrimen'in, Ahura Mazda ile mücadele içerisinde olan bir tanrı iken Ahura Mazda'ya asî olanları cezalandırması onun Ahura Mazda'ya itaat ettiği izlenimini vermektedir. Diğer taraftan Ardavirafname'de Ardaviraf, Surûş ve Azer'in cehennem seyahatini zarar görmeden rahatça yapabilmeleri¹⁵⁹ ve iblislerin seyahat sırasında onlara herhangi bir şekilde sorun çıkartmaması da düalizmin iki karşıt kutuplu yapısına ters düşmektedir. Bu durum Zerdüşti cehennem düşüncesindeki düalizm açısından bir açmaz olarak görülebilir.

Cehenneme ilişkin tasvirler daha çok Avesta sonrası dinî metinlerde yer almaktadır. Kerdir'in astral seyahatindeki anlatılarda Çinvat Köprüsü'nden cennete doğru giderken yılan, kertenkele vb. Ehrimen'in hayvanları (Krafstar) cehennem çukurunda bulunmaktadır. Ancak Kerdir, Ardaviraf'ın aksine cehennemi ziyaret etmemektedir.¹⁶⁰ Ardaviraf ise cennetten daha çok cehennemi ve buradaki kötü ruhlara uygulanan işkenceleri ele almaktadır.¹⁶¹

Ardavirafname'de cehennem; korkunç, karanlık, kokuşmuş ve aşırı derecede dar, derin bir kuyu olarak tanımlanmaktadır. Burada Krafstarların en küçüğü dağlar kadar büyüktür ve hepsi de lanetlenmişlerin ruhunu yiyerek yok eder. Seksen bölüm boyunca, günahkarların işlediği günahların en korkunç cezaları ve işkence yöntemleri anlatılır. Ölenlerin geride kalanlarca dökülen gözyaşlarından oluşmuş nehirlerle sıkıntıya düştükleri ifade edilir.¹⁶² Cinsel suçlar üzerine çok fazla vurgu yapılmasına karşın, Zerdüşti ahlâk tarafından onaylanmayan diğer günahlar üzerinde de durulur.¹⁶³ Boyce, bu tanımlamaların o dönemin bakış açısını yansıttığını ve o dönemin insanların nelerden hoşlandıklarını ve nelerden korktuklarını ifade ettiğini iddia etmektedir.¹⁶⁴

157 Gignoux, "Hell i. In Zoroastrianism," 154-56.

158 Dhalla, *History of Zoroastrianism*, 419.

159 Haugh, *The Book Of Arda Viraf*, 18.1-2,14.

160 "Kartir's Inscription at Naqsh-i Rajab"; "Kartir Inscription on the Kabah of Zartusht."

161 Gignoux, "Hell i. In Zoroastrianism," 154-56.

162 Haugh, *The Book Of Arda Viraf*, 16.2-7; Dhalla, *History of Zoroastrianism*, 418.

163 Gignoux, "Hell i. In Zoroastrianism," 154-56; Haugh, *The Book Of Arda Viraf*, 54.1.

164 Boyce, *Zoroastrianism I*, 116.

Ardavirafname, genel olarak günahkâr kişinin ruhunun cehennemde çektiği cezalardan bahsetmektedir. Buna göre iblisler cehennemdeki cezalandırmalardan ve işkencelerden acımasızca zevk almaktadırlar. Acı çekmenin derecesi de dünyada işlenen suçun ağırlığı ile aynıdır.¹⁶⁵ Bu cezalar şu şekilde örneklendirilebilir: Bir adamı öldüren kişi cehennemde defalarca öldürülür.¹⁶⁶ Haram olan yiyecek ve içeceklerden yiyen kişiler açlık ve susuzlukla cezalandırılır.¹⁶⁷ Tartıda hile yapan tüccâr pis ve iğrenç şeyleri tartarak onları yemek zorunda bırakılır.¹⁶⁸ Zalim bir kral iblisler tarafından yılanlarla kırbaçlanır.¹⁶⁹ Yalancı ve iftiracıların dilleri iğrenç yaratıklar tarafından kemirilir.¹⁷⁰ Bütün iblisler kurbanına cepheden saldırırken iftira iblisi, insanların arkasından konuşan iftiracı ve dedikoduculara arkasından saldırır.¹⁷¹ Dinden dönmüş bir kişinin kafası aynı kalırken vücudu bir sürüngenin vücuduna dönüştürülür.¹⁷² Suyu, ateşi ve toprağı ölü bir madde ile kirleten kişi o maddeyi sürekli yeme cezasını çeker.¹⁷³ Bu dünyada köpekleri beslemeyen kişi cehennemde köpeklere zorunlu olarak yemek sunar. Fakat köpekler yemek yerine hiç ara vermeksizin onun etini yemeyi tercih ederler.¹⁷⁴ Başkalarının sınır taşlarını çıkararak ve topraklarını gasp eden kişi, parmaklarıyla bir tepe kazma ve sırtında taşlardan oluşmuş bir dağ taşıma cezasını çekmek zorundadır.¹⁷⁵ Sığırlara kötü muamelede bulunan birisi onların ayaklarının altında ezilme cezasını çeker...¹⁷⁶ Özetle, bu gibi insan aklına gelebilecek birçok işkence durumu cehennemde çekilecek cezalar olarak tarif edilmektedir.¹⁷⁷

Diğer Pehlevî metinlerde de cehennem benzer ifadelerle tasvir edilmektedir. Cehennem; Ehrimen, iblisler ve sarhoşların ikametgâhı olarak ifade edilmekte ve soğuk, dolu, yağmur, aşırı sıcaklık vb. bütün kötü atmosferik felaketler ce-

165 Dhalla, *History of Zoroastrianism*, 419.

166 Haugh, *The Book Of Arda Viraf*, 21.1-5.

167 Haugh, *The Book Of Arda Viraf*, 23.1-9.

168 Haugh, *The Book Of Arda Viraf*, 27.1-7; 80.1-7.

169 Haugh, *The Book Of Arda Viraf*, 28.1-6.

170 Haugh, *The Book Of Arda Viraf*, 29.1-6; 33.1-6; 66.1-6.

171 West, "The Dinai Mainog-i Khirad," 2.12.

172 Haugh, *The Book Of Arda Viraf*, 36.1-7.

173 Haugh, *The Book Of Arda Viraf*, 38.1-7; 41.1-8.

174 Haugh, *The Book Of Arda Viraf*, 48.1-7.

175 Haugh, *The Book Of Arda Viraf*, 49.1-9; 50.1-6.

176 Haugh, *The Book Of Arda Viraf*, 75.1-6.

177 Dhalla, *History of Zoroastrianism*, 420.

hennem ile ilişkilendirilmektedir.¹⁷⁸ Genel olarak cehennem karanlık, kokuşmuş, korkunç derin bir çukur olarak anlatılmaktadır. Şeytanlar, iblisler ve en iğrenç varlıklar orada yaşarlar. İçinde hiçbir mutluluk, huzur ve sevinç kııntısı bulunmaz. Orası ceza, acı, sıkıntı ve huzursuzluğun en fazla olduğu yerdir.¹⁷⁹ Ruhlar burada tekrar dünyaya geri dönerek bu sefer güzel işler yapmayı deli gibi arzularlar.¹⁸⁰

Pehlevî metinlerde cehennem kasvetli, yalnız, acı çeken ruhların mekânıdır. Oradaki sıkıntı ve işkencelerden birisi de ruhların yalnızlığıdır. Öyle ki bu yalnızlık, bir atın başındaki birbirine çok yakın ama her biri kendinin yalnız olduğunu hisseden tüylerle tasvir edilmektedir.¹⁸¹ Acı çeken ruhlar acılarını görecektir hiçbir gözün olmadığı ve inlemelerini dinleyecek hiçbir kulağın bulunmadığı duygusu içindedirler. Orada binlerce göz bir aradadır ama her biri başkasının varlığından habersiz, kendisini yapayalnız ve terkedilmiş hissetmektedir.¹⁸²

Ruhun cehennemdeki azabıyla ilgili birbirine yakın tasvirler sunulmaktadır: Çinvat Köprüsü üzerindeki günahkâr kişinin ruhunu Vizareşha ve beraberindeki iblisler boynuna kement atarak yakalar ve zincire vururlar. Ona çeşitli işkenceler yaparak zorla cehenneme götürürler.¹⁸³ Melekler onları iblislere teslim ederler, kendi vicdanları da onları terk eder.¹⁸⁴ Cehenneme götürülen ruhlar tövbe ederler ve hiç doğmamış olmayı yeğlerler.¹⁸⁵ Burada ruhlar üzüntüden ve pişmanlıktan dövünür, ağlar, bağırır, çığlık atar, dişlerini gıcırdatır, saçlarını yolar, kendi etlerini keser ve inleyerek kendilerini parçalarlar; öyle ki her yer gözyaşlarıyla dolup taşar. Ancak cennetteki ruhlar onları görmelerine rağmen onların bu çığlıklarına ilgisizdirler. Cehennemde onlara kimse merhamet etmez. İblisler onlarla alay ederek cehennem derinliklerine çekmeye çalışırlar.¹⁸⁶ Cehennem âdeti bir hapishanedir.¹⁸⁷ Ruhlara en iğrenç yiyecekler getirilip yemeleri emredilir. Ruhlar

178 Gignoux, "Hell i. In Zoroastrianism," 154-56.

179 Manushchihri-i Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 27.2-4; Sanjana, *Denkard*, V:9.2; West, "The Bundahish," 28.47; West, "The Dinai Mainog-i Khirad," 7.27-31.

180 Manushchihri-i Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 32.7.

181 Jackson, "The Ancient Persian Doctrine of a Future Life," 155.

182 Haugh, *The Book Of Arda Viraf*, 54.5-8; West, "The Bundahish," 28.47; Dhalla, *History of Zoroastrianism*, 421.

183 Manushchihri-i Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 32.4-7; West, "The Dinai Mainog-i Khirad," 2.164.

184 Dhalla, *History of Zoroastrianism*, 418.

185 Sanjana, *Denkard*, 5:9.2.

186 West, "The Dinai Mainog-i Khirad," 2.184-186.

187 West, "Selections of Zadsparam," 30.51.

açlıktan ve susuzluktan hiçbir tadı, güzelliği olmayan berbat, çürümüş yemeği acele ile yerler, fakat bu aceleleri onların açlığını ve susuzluğunu gidermediği gibi onlara eziyet verir.¹⁸⁸ Ehrimen'in yaratıkları olan kocaman Krafstarlar onları sonsuza dek zehirlemek ve yemek için beklerler.¹⁸⁹ Orada çekilen ceza dünyadaki kötülüklerle kıyas dahi edilemez. Çünkü oradaki ceza maddî değil manevîdir, yani ruha verilen ceza vücuda verileden çok daha dehşetlidir.¹⁹⁰

Cehennem tasvirleri de cennet tasvirlerine benzer bir şekilde dönemin ödül ve ceza algısını yansıtmaya açısından oldukça manidardır. Avesta ve sonraki metinlerin, dönemin zenginleri ve aristokratlarının yiyebildiği yiyecekleri, yaptıkları saz eğlencelerini ve sefahatlerini cennet imajı çerçevesinde az çok yansıtmaya gibi, cehennem tasvirlerinin de benzer biçimde dönemin eziyet ve ceza anlayışını günümüze taşıdığı düşünülebilir.

Sonuç

Kökeni milâttan önce 2000'li yıllara kadar giden Zerdüştiliğin gerek özgür irade düşüncesi gerekse âhret tasavvuru ile tarihin akışında birçok dinî düşünce ve akıma yön verdiği görülmektedir. Gatalar'ın pastoral ve muğlak dili bir din teşekkülüne izin vermese de Zerdüştilik, Gatalar sonrasında günün doğasına göre sistematik bir din şeklini almış ve Sasanîlerin oluşturduğu İran'daki hâkim devlet otoritesinin de desteği ile İran, Mezopotamya, Anadolu ve Arap coğrafyasında uzun süre etkilerini göstermiştir.

Zerdüş'tün kendisini tam manâsıyla bir peygamber olarak ifade ettiği Zerdüştilik, günümüzdeki somut materyallere göre bağlılarına dünyanın sonunda yeniden diriliş ve sonsuz bir hayat öneren ilk sistematik din hüviyetindedir. Söz konusu âhret hayatı insanın bu dünyadaki maddî ve manevî birleşiminden ve sonsuz hayat doktrininden bağımsız değildir. Öyle ki bu doktrinde cennet fikri o dönemin şartlarına göre insanların en çok gitmek isteyeceği bir yer olarak tasavvur edilmiş, zamanın en güzel yiyecekleri ve zevkleri ile bezenmiştir. Cehennem ise aksine işkence ve eziyet mekânı olarak algılanmış ve bu dinin inananlarının gitmekten korkup kaçacağı bir yer olarak tasvir edilmiştir.

188 Manushchir-i Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 32.8-9.

189 Gignoux, "Hell i. In Zoroastrianism," 154-56.

190 Manushchir-i Goshnajaman, "Dadestan-i Denig," 27.5-6.

Gatalar'da olmasa da, buradaki îmalara dayanarak daha sonraki dinî metinler içerisinde geliştirilen Zerdüşti düalizmi, âhiret ve ölümle ilgili inanç ve uygulamalara yön veren en önemli inanç doktrini görünümündedir. Gnostik olmayan bu düalizimde ruh ve madde iyi veya kötü şeklinde tasnif edilmemekle birlikte, daha önceki inançlarda görülmeyen bir husus olarak cismanî bir haşır, cennet ve cehennem tahayyül edilmiştir.

Zerdüşti inanişaya göre insan, ruh ve beden olmak üzere temel iki bileşenden oluşmaktadır. Ölümlü olan bedeni terkederek ruh üç gün boyunca dünyada kalır ve daha sonrasında nihai karargâhına varmak üzere manevî bir yolculuğa çıkar. Dünyada kaldığı üç gün boyunca ruh bir nevi uzlet hali ile dünyada yaptıklarıyla başbaşadır. Dünyada kalan yakınları bazı dualar okuyarak ve âyinler tertip ederek onun bu süre zarfında sıkıntı çekmemesini sağlamaya çalışırlar. Bu süre dördüncü günün şafağı ile tamamlanır ve ruh dünyada yaptıklarının karşılığını almak üzere Çinvat köprüsüne gelir. Burada yapılan yargılama sonucunda âkıbeti belli olarak köprüünün aşağısındaki cehenneme veya köprüünün karşısında bulunan cennete gider.

Zerdüşti metinler söz konusu bireysel eskatolojiyi yeterli bulmayıp bütün âlemin yok olmasını müteakip evrensel bir eskatoloji belirlemişlerdir. Zerdüş soyundan gelen Saoşyant'ın müdahalesiyle gerçekleşecek olan bu âkıbet bütün insanlığın ölüm sonrası dirilişini, dolayısıyla hem maddî hem de manevî haşırını temel almaktadır. Böylece sadece ruh değil yeniden dirilmiş beden de haz ya da cezadan nasibini alacaktır. Bununla birlikte söz konusu metinlerden bütün insanların erimiş metalden oluşan bir nehri geçtiği şeklinde bir âkıbet fikri de elde edilmektedir. Oldukça farklı görünen bu olguların tek bir eskatolojide birleşmesi, Avesta dâhil kutsal metinlerin farklı zamanlarda farklı etkilere maruz kaldığının göstergesi olabilir.

Kaynakça

- Alıcı, Mehmet. *Kadim İran'da Din: Monoteizmden Düalizme Mecûsî Tanrı Anlayışı*. 1. Baskı. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2012.
- Alıcı, Mehmet. "Mecûsîlik." *Dinler Tarihi* içinde, editör Baki Adam, 4. Baskı, 245-69. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.
- Anklesaria, Behramgore Tehmuras, ed. *Zand-Akasih Iranian or Greater Bundahishn Transliteration and Translation in English*. Bombay: Feeroze Madressa, 1956.
- Boyce, Mary. *A History of Zoroastrianism I*. Leiden: Brill, 1975.
- Boyce, Mary. *A History of Zoroastrianism II*. Leiden: Brill, 1982.
- Boyce, Mary. "Death (1)." *Encyclopædia Iranica* içinde, 7/2:179-81. New York: Eisenbrauns Inc., 1994.

- Boyce, Mary. *Textual Sources for the Study of Zoroastrianism*. Chicago: The University of Chicago Press, 1990.
- Buch, Maganlal Amritlal. *Zoroastrian Ethics*. Baroda: Mission Press, 1919.
- Darmesteter, James, çev. "The Zend-Avesta Part I The Vendidad." *The Sacred Books Of the East* içinde, 4:1-237. Oxford: Clarendon Press, 1880.
- Darmesteter, James, çev. "The Zend-Avesta Part II." *The Sacred Books of the East* içinde, 23:1-381. Oxford: Clarendon Press, 1882.
- Demirci, Kürşat. "İçki (İslam Öncesi Dinlerde)." *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde, 21:456-58. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- Dhabhar, Ervad Bamanji Nasarvanji, ed. *Saddar Nasr and Saddar Bundehesh*. Bombay: British India Press, 1909.
- Dhabhar, Ervad Bamanji Nasarvanji, ed. *The Pahlavi Rivayat Accompanying The Dadistan-i Dinik*. Bombay: The Fort Printing Press, 1913.
- Dhalla, Maneckji Nusservanji. *History of Zoroastrianism*. New York: Oxford University Press, 1938.
- Dhalla, Maneckji Nusservanji. *Zoroastrian Theology From The Earliest Times to the Present Day*. New York, 1914.
- Eduljee, K. E. "Zoroastrianism After Life, Zoroastrian Funeral Customs & Death Ceremonies." Erişim 15 Ekim 2017. <https://heritageinstitute.com/zoroastrianism/death/index.htm>.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. Çeviren Ali Berktaş. C. 1. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2003.
- Gignoux, Philippe. "Hell i. In Zoroastrianism." İçinde *Encyclopaedia Iranica*, 12/2:154-56. New York: Eisenbrauns Inc., 2003.
- Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*. 2. Baskı. İstanbul: Vadi Yayınları, 2017.
- Haugh, Martin, ed. *The Book Of Arda Viraf*. Çeviren E. W. West. London: Messrs. Trübner and Co., 1917.
- Haugh, Martin, *The Sacred Language, Writings and Religion of the Parsis*. Editör E. W. West. 2nd Edition. London: Trübner & Co., Ludgate Hill, 1878.
- Herodot. *Herodot Tarihi*. Editör Azra Erhat. Çeviren Müntekim Ökmen. 1. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973.
- Herzfeld, Ernst. *Zoroaster and His World*. C. 1. Princeton: Princeton University Press, 1947.
- Hintze, Almut. "Zarathustra's Time and Homeland: Linguistic Perspectives." *The Wiley Blackwell Companion to Zoroastrianism* içinde, editör Michael Stausberg, Yuhan Sohrab, Dinshaw Vevaina, ve Anna Tessmann, 31-38. Chichester: John Wiley & Sons, Ltd., 2015.
- Jackson, A. V. Williams. "The Ancient Persian Doctrine of a Future Life." *The Biblical World* 8, sy 2 (1896): 149-63.
- "Kartir Inscription on the Kabah of Zartusht." Erişim 13 Ağustos 2017. <http://www.avesta.org/mp/kz.html>.
- "Kartir's Inscription at Naqsh-i Rajab." Erişim 13 Ağustos 2017. <http://www.avesta.org/mp/knr.htm>.
- Kreyenbroek, Philip G. "Cosmogony and Cosmology i. In Zoroastrianism." *Encyclopædia Iranica* içinde, 5/3:303-7. New York: Eisenbrauns Inc., 1993.
- MacKenzie, Neil. "Bundahišn." *Encyclopædia Iranica* içinde, 4/5:547-51. New York: Eisenbrauns Inc., 1989.
- Malandra, William W. "Garōdmān." *Encyclopaedia Iranica* içinde, 10/3:317-18. New York: Eisenbrauns Inc., 2000.

- Manushchihr-i Goshnajaman. "Dadestan-i Denig." *Sacred Books of the East* içinde, çeviren E. W. West, C. 18. Oxford: Oxford University Press, 1882.
- McIntyre, Dina G. "Zarathushtra's Paradise, In this World and the Next." Erişim 10 Şubat 2018. <http://www.zoroastrian.org.uk/vohuman/Article/Zarathushtras%20Paradise.htm>
- Messadie, Gerald. *Şeytanın Genel Tarihi*. Çeviren Işık Ergüden. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 1998.
- Mills, L. H., çev. "The Zend-Avesta Part III." *The Sacred Books of the East* içinde, 31:1-400. Oxford: Clarendon Press, 1887.
- Modi, Jivanji Jamshedji. "The Belief about the Future of the Soul among the Ancient Egyptians and Iranians." *Asiatic Papers* içinde, 1:137-46. Bombay: Bombay Education Society's Press, 1905.
- Modi, Jivanji Jamshedji. *The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees*. Editör Joseph H. Peterson. II. Edition. Bombay: Jehangir B. Karani's Sons, 2011.
- Moulton, James Hope. *Early Religious Poetry of Persia*. Cambridge: Cambridge University Press, 1911.
- Moulton, James Hope. *Early Zoroastrianism*. London: The Hibbert Lectures, 1926.
- Moulton, James Hope. "The Zoroastrian Conception of a Future Life." *Journal of The Transactions of the Victoria Institute* 47 (1915): 233-52.
- Pavry, Jal Dastur Cursetji. *Zoroastrian Doctrine of a Future Life from Death to The Individual Judgment*. New York: AMS Press, 1926.
- Plutarch. *Moralia*. Editör Jeffrey Henderson. Çeviren Frank Cole Rabbit. C. 5. Cambridge: Harvard University Press, 2003.
- Rawlinson, George. *The Seven Great Monarchies of The Ancient Eastern World*. C. 2. New York: Jhon W. Lovell Company, 1959.
- Rezi, Haşim. *Zerdüş Haya Zaman Mekân*. Çeviren Erkan Çardakçı. İstanbul: Avesta Yayınları, 2014.
- Sanjana, Peshotanji Behramji, ed. *Denkard, the Acts of Religion*. Çeviren Ratanshah E. Kohiyar. Bombay: D. Ardeshir & Co., 1874.
- Sarıkçıoğlu, Ekrem. *Dinlerde Mehdi Tasavvurları*. Samsun: Sidre Yayınları, 1997.
- Shaked, Shaul. "Eschatology i. In Zoroastrianism and Zoroastrian Influence." *Encyclopædia Iranica* içinde, 8/6:565-69. New York: Eisenbrauns Inc., 1998.
- Shaked, Shaul. *From Zoroastrian Iran to Islam*. Vermont: Variorum, 1995.
- Şehristâni. *Milel ve Nihal*. Editör Mehmet Dalkılıç. Çeviren Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.
- Tafazzoli, Ahmad. "Çinwad Puhl." *Encyclopædia Iranica* içinde, 5/6:594-95. New York: Eisenbrauns Inc., 1991.
- West, E. W., çev. "Selections of Zadsparam." *Sacred Books of the East* içinde, 5:153-88. Oxford: Clarendon Press, 1880.
- West, E. W., çev. "Shayest La-Shayest." *Sacred Books of the East* içinde, 5:237-407. Oxford: Clarendon Press, 1880.
- West, E. W., çev. "The Bundahish." *Sacred Books of the East* içinde, 5:1-152. Oxford: Clarendon Press, 1880.
- West, E. W., çev. "The Dinai Mainog-i Khirad." *Sacred Books of the East* içinde, 24:1-114. Oxford: Clarendon Press, 1885.
- Yazıcı, Tahsin, ve Mürsel Öztürk. "İran." *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde, 22:414-16. Ankara: Diyanet Vakfı, 2000.
- Yıldırım, Nimet. *İran Mitolojisi*. 1. Baskı. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2012.

